

With a LoJurisprudential Analysis of the Patient's Image Right in Social Media and the Degree of Compliance in News Reportsok at the Rules of Jurisprudence

Hamidreza Mohammadi¹ | Fatemeh Fallah Tafti² | Hamidreza Basiri³

1. Corresponding Author, MA Student, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: h.mohammadi58@yahoo.com

2. Assistant Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: f.fallah@atu.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Faculty of Theology and Islamic Studies, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: basiri@atu.ac.ir

Abstract

Privacy is the circle and range in which the personal characteristics of people are protected and kept hidden. With the expansion of communication in the field of health, the issue of patients' image rights in media information has gained special importance. The purpose of this research is the jurisprudential study of the patient's image right in the mass media and to analyze the extent to which this right is observed in the news reports of Islamic Republic of Iran News Network. In this study, using the quantitative content analysis method, all the news reports related to patients in the period of 01/01 1402 until 06/31/1402 were broadcasted on the News Network and were reviewed. The results showed that the image rights of the patients were not respected in these reports and the most violations occurred in the intensive care unit (ICU) and during anesthesia of the patients. Also, the analysis of jurisprudential evidence indicates that it is forbidden to publish pictures of patients without their permission, based on rules such as sovereignty, preservation of honor and dignity, prohibition of surveillance and commitment to secrecy. On the other hand, according to articles 76, 87, and 88 of the general guide of professional ethics for medical professionals, information related to patients, including taking pictures and filming the patient and publishing it at the public level, is subject to the patient's permission. Therefore, the national media should consider it obligatory to obtain their direct permission to publish pictures of the patients.

Keywords: image copyright, privacy, patient rights, professional ethics, personality right.

Cite this article: Mohammadi, H., Fallah Tafti, F., & Basiri, H. (2024). With a LoJurisprudential Analysis of the Patient's Image Right in Social Media and the Degree of Compliance in News Reportsok at the Rules of Jurisprudence. *Jurisprudence and the Fundamentals of the Islamic Law*, 57 (1), 29-48. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

© The Author(s).

DOI: <https://doi.org/10.22059/jjfil.2024.376036.669675>

Article Type: Research Paper

Received: 2-May-2024

Received in revised form: 8-Jul-2024

Accepted: 9-Jul-2024

Published online: 25-Oct-2024

واکاوی فقهی حق تصویر بیمار در رسانه‌های جمعی و میزان رعایت آن در گزارش‌های خبری

حمیدرضا محمدی^۱ | فاطمه فلاح تفتی^۲ | حمیدرضا بصیری^۳

۱. نویسنده مسئول، دانشجوی کارشناسی ارشد، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. رایانامه: h.mohammadi58@yahoo.com
۲. استادیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. رایانامه: f.fallah@atu.ac.ir
۳. دانشیار، گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران. رایانامه: basiri@atu.ac.ir

چکیده

حریم خصوصی، دایره و محدوده‌ای است که ویژگی‌های شخصی افراد در آن محفوظ و پنهان نگه داشته می‌شود. با گسترش ارتباطات در حوزه سلامت، موضوع حق تصویر بیماران در اطلاع‌رسانی‌های رسانه‌ای از اهمیت ویژه‌ای برخوردار شده است. هدف پژوهش حاضر، بررسی فقهی حق تصویر بیمار در رسانه‌های جمعی و تحلیل میزان رعایت این حق در گزارش‌های خبری شبکه خبر صداوسیما است. در این مطالعه با استفاده از روش تحلیل محتوای کمی، کلیه گزارش‌های خبری مرتبط با بیماران که در بازه زمانی ۱۴۰۲/۰۱/۰۱ تا ۱۴۰۲/۰۶/۳۱ از شبکه خبر پخش شده‌اند، بررسی شدند. نتایج نشان داد که حق تصویر بیماران در این گزارش‌ها رعایت نشده و بیشترین نقض آن در بخش مراقبت‌های ویژه (ICU) و در زمان بیهوشی بیماران صورت گرفته است. همچنین، تحلیل ادله فقهی حاکی از آن است که انتشار تصویر بیماران بدون اجازه آنها، بر اساس قواعدی همچون سلطنت، حفظ آبرو و حیثیت، ممنوعیت تجسس و التزام به رازداری، ممنوع است. از طرفی باتوجه به مواد ۷۶، ۸۷ و ۸۸ راهنمای عمومی اخلاق حرفه‌ای شاغلین جرف پزشکی، اطلاعات مربوط به بیماران از جمله عکس برداری و فیلم برداری از بیمار و انتشار آن در سطح عمومی منوط به اجازه بیمار شده است. بنابراین رسانه ملی باید برای انتشار تصاویر بیماران، اخذ اجازه مستقیم آنها را الزامی بداند.

کلیدواژه‌ها: اخلاق حرفه‌ای، حریم خصوصی، حقوق بیمار، حق تصویر، حق شخصیت.

استناد: محمدی، حمیدرضا، فلاح تفتی، فاطمه، و بصیری، حمیدرضا (۱۴۰۳). واکاوی فقهی حق تصویر بیمار در رسانه‌های جمعی و میزان رعایت آن در گزارش‌های خبری. فقه و مبانی حقوق اسلامی، ۵۷ (۱)، ۲۹-۴۸.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۱۳

© نویسندگان

بازنگری: ۱۴۰۳/۰۴/۱۸

DOI: <https://doi.org/10.22059/jjfil.2024.376036.669675>

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۹

انتشار: ۱۴۰۳/۰۸/۰۴

مقدمه

حریم خصوصی، قلمرو و محدوده‌ای از اعمال و ویژگی‌های هر شخص است که برای عموم آشکار نیست و در وهله نخست به فرد معینی اختصاص دارد و وی نیز تمایل به افشای آن ندارد. اشخاص هیچ‌گونه ورود و نظارت دیگران بر این فضا را بر نمی‌تابند و نسبت به ورود غیر واکنش نشان می‌دهند. درواقع، افراد در حریم خصوصی خود انتظار دارند دیگران بدون رضایت آنها به اطلاعات راجع به قلمروشان وارد دسترسی و نظارت نداشته باشند. از مصادیق مهم حریم خصوصی، حق فرد نسبت به تصویر خود است. به این معنا که چاپ و انتشار تصویر اشخاص بدون رضایت و اجازه وی، نقض حق حریم خصوصی و شخصیت افراد تلقی می‌شود. درواقع، عکس و تصویر جزء شخصیت آدمی است و تعرض به آن، تعرض به شخصیت محسوب می‌شود. از این رو تجاوز به این حق ممنوع و موجب مسئولیت است و هر فرد می‌تواند از انتشار عکس و تصویر خود حتی اگر بدون سوء نیت باشد، جلوگیری کند. به عبارت دیگر حق تصویر به این معناست که اشخاص حق انحصاری نسبت به تصویر خودشان دارند و حق دارند با آزادی کامل درباره تصویر برداری و انتشار آن تصمیم بگیرند. از مصادیق این حق، حق تصویر بیماران در محیط‌های بیمارستانی و نقض آن در زمره شدیدترین اشکال نقض حریم خصوصی است؛ چراکه غالباً بیماران از زمان رسیدن به بیمارستان تا پذیرش و بستری شدن در بخش و دیگر قسمت‌های بیمارستان و مراکز درمانی، معمولاً شرایط مناسب جسمی و روحی مناسب برای اخذ اجازه تصویربرداری و انتشار آن در رسانه‌ها را ندارند. خصوصاً آنکه رعایت حق تصویر بیماران در رسانه‌های جمعی به علت فراگیری و دسترسی همگانی به این رسانه‌ها و عدم محدودیت زمانی و مکانی و سرعت انتشار داده‌ها در آن، از اهمیت مضاعفی برخوردار است. لذا با توجه به اهمیت رعایت حق تصویر بیمار و حفظ حقوق شخصیت و حریم خصوصی بیمار در رسانه‌های جمعی، در گام اول با موضوع‌شناسی بررسی رعایت این حق در گزارش‌های خبری مرتبط با بیمار که از شبکه خبر منتشر شده وضعیت موجود رعایت این حق را در این شبکه بررسی کرده و در گام بعدی با بررسی و تحلیل ادله فقهی، اصل پذیرش حق تصویر بیمار در رسانه‌های جمعی را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

پیشینه پژوهش

۱. فلاحی در پژوهشی با عنوان حق بر تصویر، این حق را از حقوق شخصیت و دارای ماهیت دوگانه مالی و غیر مالی دانسته‌است که جنبه غیرمالی آن با فوت از بین می‌رود و جنبه مالی آن به ارث می‌رسد. همچنین جنبه مالی این حق قابل انتقال به دیگری است و در صورت نقض این حق، ناقض مسئول جبران خسارت وارده بوده و بعضاً دارای مسئولیت کیفری است.
۲. دکتر عباس میرشکاری در مقاله‌ای با عنوان حق تصویر با تعریف حق تصویر، مبانی این حق را در دو بعد حریم خصوصی و حقوق شخصیت بررسی می‌کند. به نظر نویسنده در نظام حقوقی

ایران حق تصویر جزء حقوق شخصیت قرار می‌گیرد و صرف عکس گرفتن بدون نقض حریم خصوصی منع قانونی ندارد.

۳. دکتر عباس شکاری در مقاله ای دیگر، با عنوان استثنای حق تصویر می‌نویسد با اینکه افراد می‌توانند دربارهٔ تصویربرداری دیگری از خودشان و نیز انتشار تصاویر گرفته‌شده تصمیم بگیرند، اما این اختیار، مطلق نیست و اگر افراد به قصد اطلاع‌رسانی از شخصی تصویر گرفته و منتشر کنند، نباید بر لزوم أخذ رضایت وی پافشاری کرد.

۴. ابطحی، کوشا، منتظر قائم و میرشکاری در مقاله ای با عنوان حق تصویر در مکان عمومی، حق تصویر را از جمله حقوق وابسته به شخصیت انسان دانسته و در نتیجه تصویر برداری از افراد را منوط به اجازه شخص موضوع تصویر می‌دانند. با این حال، این حق مطلق نیست و در مکان عمومی محدود می‌شود. سایر نظام‌های حقوقی، ضمن «حفظ حریم خصوصی» و «پرهیز از توهین» تصویر برداری در مکان عمومی را به عنوان اصل پذیرفته و برای این جواز، مبانی مختلفی از جمله «رضایت ضمنی شخص»، «آزادی بیان» و «ضرورت اجتماعی» بیان کرده‌اند.

۵. محمدی و ناصری مقدم در مقاله ای با عنوان «بررسی حق تصویر بیماران در حقوق موضوعه ایران و میزان رعایت آن در انتشار تصاویر بیماران کووید-۱۹ در اخبار رسانه ملی» به این نتیجه رسیدند که بر اساس حقوق موضوعه کشور تصویر برداری از بیماران در بیمارستان‌ها و انتشار آن، باید با اجازه بیمار و رییس بیمارستان باشد و نقض این حق، منجر به مسئولیت انتظامی، کیفری و مدنی خواهد شد.

همان‌طور که در پیشینه تحقیق ملاحظه شد این پژوهش‌ها بیشتر به جنبه‌های حقوقی و ارتباطی حق تصویر بطور عام پرداخته‌اند و به موضوع این پژوهش یعنی حق تصویر بیمار در رسانه‌های جمعی ورودی نداشته‌اند. لذا این تحقیق از این نظر که بطور توأمان به بررسی ادله، مسئولیت، ابعاد و آثار فقهی و حقوقی حق تصویر بیمار در رسانه‌های جمعی می‌پردازد دارای نوآوری است.

روش‌شناسی پژوهش

در پژوهش حاضر در گام اول میزان رعایت حق تصویر بیمار را در گزارش‌های خبری مرتبط با بیمار و مراکز درمانی منتشر شده از شبکه خبر رسانه ملی در ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ یعنی در دوره زمانی ۱۴۰۲/۰۱/۰۱ تا ۱۴۰۲/۰۶/۳۱ با روش تحلیل محتوای کمی و با جمع‌آوری داده‌ها از طریق کدگذاری متون تصویری، بررسی شده‌است و در گام بعدی با روش توصیفی تحلیلی و به صورت کتابخانه ای و با مراجعه به اسناد، کتب و مقالات، ادله فقهی حق تصویر بیمار مورد واکاوی قرار گرفته‌است.

۱. بررسی میزان رعایت حق تصویر بیمار در رسانه ملی

با توجه به آنکه هر گونه اطلاعات مرتبط با بیماران بر اساس مواد ۷۶، ۸۷ و ۸۸ راهنمای عمومی اخلاق حرفه‌ای شاغلین حرف پزشکی، جزء حریم خصوصی و محرمانه بیماران شمرده شده و انجام هرگونه عکس‌برداری و فیلم‌برداری از بیمار و انتشار آن در سطح عمومی منوط به اجازه بیمار شده است، لذا نقض حق تصویر بیمار، مخالف قانون، حقوق بیمار و اخلاق پزشکی بوده و رسانه ملی به عنوان رسانه ای ارزش مدار، متعهد به رعایت این حق است. بنابراین بررسی میزان رعایت حق تصویر بیماران در اخبار سیمای رسانه ملی، می‌تواند در ارزیابی وضعیت موجود و رفع نقائص احتمالی کمک شایانی کند. برای بررسی میزان رعایت حق تصویر بیمار در گزارش‌های خبری منتشر شده از رسانه ملی در دوره ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ (۱۴۰۲/۰۱/۰۱ تا ۱۴۰۲/۰۶/۳۱)، از روش تحلیل محتوای کمی که از روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی است بهره می‌بریم. این روش بر کمی کردن کیفیت‌ها و متن مورد بررسی، استوار است و با تجزیه و تحلیل فرآورده‌های ارتباطی بر پایه آمار و ارقام، فراوانی و درصدها، ما را به هدف می‌رساند. جامعه آماری در این پژوهش همه گزارش‌های خبری مرتبط با بیمار، مراکز درمانی و بیمارستانی که در ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ از شبکه خبر منتشر شده، می‌باشد. بر این اساس با بررسی و تمام شماری گزارش‌های شبکه خبر در دوره مذکور، ۸۱ گزارش در موضوع این پژوهش احصاء شد. داده‌های این پژوهش پس از مقوله‌بندی و کدگذاری متون تصویری و تکمیل طرح کدگذاری و پرسشنامه استاندارد وارد نرم افزار spss شده و متناسب با سطح سنجش متغیرها دو فرضیه ذیل مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت:

فرضیه اول: در انتشار گزارش‌های خبری مرتبط با بیماران، حق تصویر آنها از شبکه خبر، رعایت نشده است.

فرضیه دوم: بیشترین نقض حق تصویر بیماران کرونایی در بخش مراقب‌های ویژه (ICU) و در حالت بیهوشی بوده است.

۱. ماده ۷۶: شاغلان حرف پزشکی و وابسته، موظف‌اند به حق بیمار مبنی بر محرمانه بودن همه اطلاعات وی، اعم از اطلاعات حساس و غیرحساس که به هر شکل، در مراحل مختلف تشخیصی و درمانی، جمع‌آوری می‌شود و یا به هر ترتیب در اختیار تیم درمانی قرار می‌گیرد، احترام بگذارند. جز شخص بیمار و یا افرادی که از طرف او اجازه داشته باشند، ارائه اطلاعات به هر فرد دیگری، ممنوع است.

۲. ماده ۸۷: انجام هرگونه عکس‌برداری و فیلم‌برداری از بیماران با هدف تهیه محتوای آموزشی، استفاده در فرایند پژوهشی (مانند گزارش موارد خاص) یا درمانی (مانند عکس‌هایی که برای انجام عمل زیبایی گرفته می‌شود)، تهیه برنامه سینمایی، مستند یا خبری و مانند آن، تنها پس از کسب اجازه از بیماران مجاز است. در مواردی که هویت فرد، مشخص باشد رضایت اخذ شده باید حتماً مکتوب باشد. مسؤولیت هرگونه سوءاستفاده از فیلم یا تصاویری که با هدف آموزش یا پژوهش گرفته می‌شود، بر عهده شاغلان حرف پزشکی و وابسته، است که فیلم یا عکس یاد شده را گرفته‌اند.

۳. ماده ۸۸: در صورتی که قرار است فیلم یا تصویر گرفته شده در سطح عمومی پخش شود و یا در اختیار رسانه‌های جمعی قرار گیرد، لازم است موضوع به تأیید رئیس بیمارستان یا مؤسسه مربوط به آن برسد.

۱-۱. توصیف داده‌ها

بر اساس جدول شماره ۱، در مجموع ۸۱ گزارش خبری از شبکه خبر در طول ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ در موضوع بیمار، مراکز درمانی و بیمارستانی از شبکه خبر منتشر شده، ۷۳ مرتبه از بیماران حاضر در بخش اورژانس تصویر برداری شده‌است.

جدول ۱- درصد فراوانی نسبی انتشار تصویر بیماران در اورژانس

متغیر	فراوانی	درصد	در صد فراوانی تجمعی
چهره مات شده بیمار در اورژانس	۵	۰۷/۲۴	۰۷/۲۴
چهره مات نشده بیمار در اورژانس	۶۴	۹۲/۷۵	۱۰۰
مجموع تصاویر منتشر شده بیماران در اورژانس	۶۹	۱۰۰	

بر اساس جدول فوق، از مجموع تصاویر بیمارانی که در بخش اورژانس تصویر برداری و از شبکه خبر منتشر شده ۷/۲۷ درصد چهره بیماران پوشیده شده و حدود ۹۲/۷۵ درصد نیز، با نقض حق چهره بیمار، این اخبار منتشر شده‌است.

اما بر اساس جدول شماره ۲، از مجموع ۸۱ گزارش منتشر شده از شبکه خبر در ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲، ۹۲ مرتبه از بیماران حاضر در بخش پذیرش تصویر برداری و منتشر شده‌است. قابل ذکر است در بعضی از گزارش‌ها بیش از یک بار از بخش پذیرش، تصویر بیمار از رسانه ملی منتشر شده‌است.

جدول ۲- درصد فراوانی نسبی انتشار تصویر بیماران در واحد پذیرش

متغیر	فراوانی	درصد	درصد فراوانی تجمعی
چهره مات شده بیمار در واحد پذیرش	۷	۰۷/۶۰	۰۷/۶۰
چهره مات نشده بیمار در واحد پذیرش	۸۵	۹۲/۳۹	۱۰۰
مجموع تصاویر منتشر شده از واحد پذیرش	۹۲	۱۰۰	

بر اساس جدول بالا، از مجموع تصاویری که از بیماران در واحد پذیرش منتشر شده، چهره ۷/۶۰ درصد از بیماران، بصورت مات (شطرنجی) از شبکه خبر، منتشر شده و ۹۲/۳۹ درصد بدون مات کردن چهره آنها از این شبکه خبری، پخش شده‌است.

اما بر اساس داده‌های جدول ۳، در مجموع گزارش‌های خبری مرتبط با بیماران که از شبکه خبر، منتشر شده، ۱۲۱ مرتبه از بیماران حاضر در واحد بخش تصویر برداری و منتشر شده‌است. قابل ذکر است در بعضی از گزارش‌ها بیش از یک بار از واحد بخش، تصویر بیمار از رسانه ملی منتشر شده‌است.

جدول ۳- درصد فراوانی نسبی انتشار تصویر بیماران در واحد بخش

متغیر	فراوانی	درصد	درصد فراوانی تجمعی
چهره مات شده بیمار در واحد بخش	۲۶	۲۱/۴۸	۲۱/۴۸
چهره مات نشده بیمار در واحد بخش	۹۵	۷۸/۵۱	۱۰۰
مجموع تصاویر منتشر شده از واحد بخش	۱۲۱	۱۰۰	

بر اساس جدول بالا، از مجموع تصاویری که از بیماران در واحد بخش از شبکه خبر منتشر شده، چهره ۲۱/۴۸ درصد از بیماران، بصورت مات (شطرنجی) از شبکه خبر، منتشر شده و ۷۸/۵۱ درصد بدون مات کردن چهره آنها از شبکه خبر، منتشر شده است. اما بر اساس داده‌های جدول ۴، در مجموع گزارش‌های خبری مرتبط با بیماران که از شبکه خبر، منتشر شده، ۴۱ مرتبه از بیماران حاضر در بخش ICU تصویر برداری و منتشر شده است.

جدول ۴- درصد فراوانی نسبی انتشار تصویر بیماران در بخش ICU

متغیر	فراوانی	درصد	درصد فراوانی تجمعی
چهره مات شده بیمار در بخش ICU	۰	۰	۰
چهره مات نشده بیمار در بخش ICU	۴۱	۱۰۰	۱۰۰
مجموع تصاویر منتشر شده از بخش ICU	۴۱	۱۰۰	

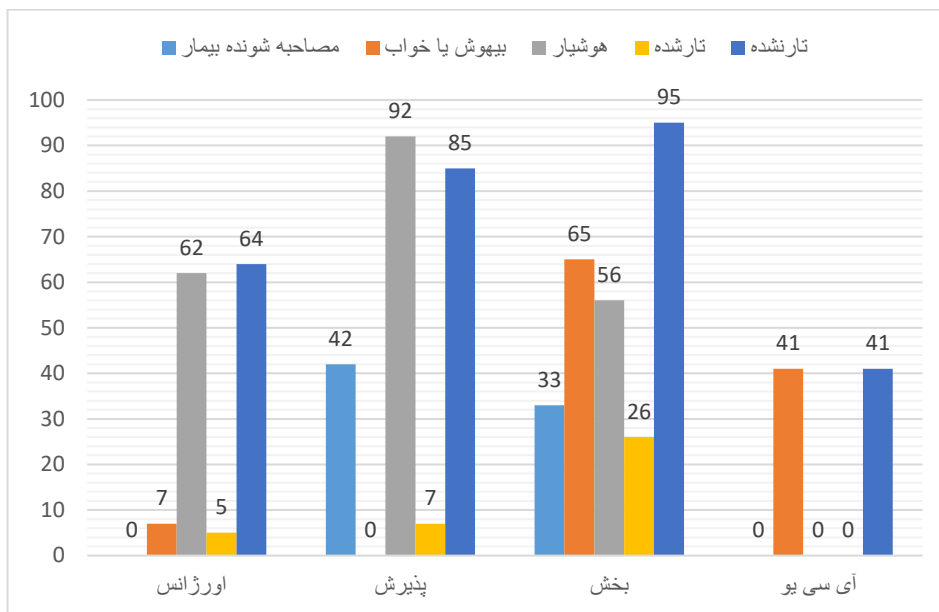
بر اساس جدول بالا، از مجموع تصاویری که از بیماران در بخش ICU از شبکه خبر منتشر شده، چهره هیچ کدام از بیماران، مات (شطرنجی) نشده است. اما با توجه به جدول شماره ۵، از مجموع تصاویر بیمارانی که در گزارش‌های خبری ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ از شبکه خبر منتشر شده، در ۲۱۰ تصویر بیماران هوشیار بوده و در ۱۱۳ تصویر بیماران بیهوش یا خواب هستند.

جدول ۵- درصد فراوانی نسبی انتشار تصاویر بیماران بر حسب وضعیت هوشیاری

متغیر	فراوانی	درصد	در صد فراوانی تجمعی
هوشیار	۲۱۰	۶۵/۰۱	۶۵/۰۱
بیهوش یا خواب	۱۱۳	۳۴/۹۸	۱۰۰
جمع	۳۲۳	۱۰۰	

بر اساس جدول بالا، از مجموع تصاویری که از بیماران در واحدهای مختلف پذیرش، اورژانس، بخش ICU و گرفته شده و در گزارش‌های خبری ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ از شبکه خبر منتشر شده، در مجموع ۶۵/۰۱ درصد موارد بیماران در حالت هوشیاری بوده‌اند و در ۳۴/۹۸ درصد موارد بیماران بیهوش و یا خواب بودند و اصلاً امکان اجازه برای انتشار تصویرشان ممکن نبوده‌است.

در جدول شماره ۶ بطور خلاصه و در یک نمودار گزارش رعایت حق تصویر بیمار بر اساس متغیرهای مختلف مات شدن تصویر بیمار، بیهوش بودن یا هوشیار بودن بیمار در بخش‌های مختلف اورژانس، پذیرش، بخش و واحد مراقب‌های ویژه (ICU) آمده‌است.

نمودار ۱- گزارش رعایت حق تصویر در ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲

۲-۱. یافته‌ها

برای تجزیه و تحلیل داده‌های آماری بدست آمده در جداول فوق و اثبات یا رد دو فرضیه موجود، از آزمون‌های آماری، (T-test) و همبستگی پیرسون استفاده می‌کنیم. فرضیه اول: در انتشار گزارش‌های خبری مرتبط با بیماران، حق تصویر آنها از شبکه خبر رعایت نشده‌است.

برای بررسی فرضیه فوق، از آزمون T، یا همان (T-test) بهره برده‌ایم. در این آزمون میانگین جامعه آماری، در رعایت یا عدم رعایت حق تصویر بیماران در مجموع گزارش‌های پخش شده از شبکه خبر مورد بررسی قرار می‌گیرد.

جدول ۶- بررسی تفاوت میانگین رعایت حق تصویر بیماران از شبکه خبر

Sig سطح معناداری	T-value	انحراف معیار	میانگین	متغیر	
				رعایت حق تصویر بیماران از شبکه خبر	چهره بیمار پوشیده نشده
۰/۰۰۴	۲/۱۲۸	۳/۶۲	۱۰/۱	چهره بیمار پوشیده شده	
		۲/۲۱	۱۵/۴	چهره بیمار پوشیده نشده	

با توجه به جدول شماره ۷، از آنجاییکه میانگین رعایت حق تصویر بیماران در گزارش‌های خبری شبکه خبر با سطح معناداری (sig = ۰/۰۰۲) از سطح آزمون (۰.۰۵) کمتر است. می‌توان نتیجه گرفت که حق تصویر بیماران در گزارش‌های خبری شبکه خبر در ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ رعایت نشده است و فرضیه فوق تأیید می‌شود.

فرضیه دوم: بیشترین نقض حق تصویر بیماران کرونایی در بخش مراقب‌های ویژه (ICU) و در حالت بیهوشی بوده است.

برای بررسی فرضیه فوق، از آزمون همبستگی پیرسون استفاده می‌کنیم. این آزمون نشان می‌دهد بیشترین نقض حق چهره بیماران در میان متغیرهای موجود در چه وضعیتی بوده است.

جدول ۷- بررسی نقض حق تصویر بیماران در گزارش‌های شبکه خبر

پخش اخبار سیما		N	متغیر
سطح معنی داری	ضریب همبستگی		
۰/۰۲۷	۰/۳۱۲	۸۱	نقض حق تصویر بیمار

نتایج مندرج در جدول شماره ۸ نشان می‌دهد با توجه به اینکه سطح معنی داری آزمون همبستگی (۰/۰۲۷) بوده و از خطای ۰/۰۵ کمتر است. لذا؛ فرضیه دوم تحقیق تأیید می‌شود. یعنی نقض حق تصویر بیماران در بخش مراقب‌های ویژه (ICU) و در حالت بیهوشی بیشتر بوده است.

۲. ادله فقهی حق تصویر بیمار

با توجه به اثبات فرضیه نقض حق تصویر بیمار در گزارش‌های خبری منتشر شده از شبکه خبر در دوره ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲، بررسی و تحلیل ادله فقهی حق تصویر حدود و ثغور این حق را مشخص کرده و از توسعه یا تضییق افراطی و تفریطی این حق جلوگیری می‌کند. البته اصطلاح «حق تصویر بیمار» با این عنوان در فقه مطرح نشده اما مسائل، آثار و مولفه‌های آن با ادله و مبانی متعدد مورد حمایت قرار گرفته است. لذا در این قسمت به بررسی ادله حق تصویر بیمار از منظر فقهی خواهیم پرداخت.

۲-۱. قاعده سلطنت

از مهم‌ترین ادله حق تصویر بیمار، نصوص راجع به سلطه بر نفس است. همان‌طور که در تعریف حق تصویر بیمار مطرح شد، با این حق، اشخاص نسبت به تصویرشان حق انحصاری دارند و با آزادی کامل درباره تصویر برداری و انتشار آن تصمیم می‌گیرند. موضوعی که به سلطه انسان بر خویش اشاره داشته و در فقه اسلامی با عنوان قاعده تسلیط از آن یاد شده است.^۴ این قاعده علاوه بر کاربرد در حوزه‌های مالی، به استناد بنای عقلاء، سلطنت انسان را بر نفس و اعضای بدنش تأیید می‌کند (علیدوست، ابراهیمی راد، ۱۳۸۹: ۸). از طرفی این حکم، با عدم ردع شارع مورد تأیید و امضای شرع نیز قرار گرفته است. بر اساس همین مبنای عقلایی، برخی از فقها این قاعده را مورد تأیید قرار دادند (اشتهاردی، ۱۴۱۳: ۲۳۸؛ موسوی خمینی، ۱۳۷۹ق: ۲۳۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۰: ۲۹). برخی از فقها نیز با استدلال به این قاعده عقلایی و نفوذ آن بر تسلط بر نفس، اجازه اشخاص به واگذاری جسدشان را به آزمایشگاه‌های تشریح پس از مرگشان را صادر کرده‌اند (امام خمینی، ۱۳۸۱ق: ۴۳). از طرفی علاوه بر سیره عقلاء و سیره متشرعه (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۲: ۹۷)، روایات زیادی هم به مضمون این قاعده دلالت دارد که از آن جمله می‌توان به این روایت نبوی اشاره کرد: «الناس مسلطون علی انفسهم» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۲: ۲۷۲). البته مفاد این قاعده شبیه قاعده دیگری در حوزه تسلط بر اموال است: «الناس مسلطون علی اموالهم» به این معنا که مردم اختیار و سلطه بر اموال خویش را دارند. برخی از فقهاء با استفاده از قیاس اولویت چنین استدلال کردند که اگر انسان طبق روایت «الناس مسلطون علی اموالهم» بر اموال خود مسلط است، به طریق اولی بر جان و نفس خود باید مسلط می‌شود (منتظری، ۱۴۱۱، ج ۱: ۴۹۵)؛ چراکه تسلط بر نفس و جان، شدیدتر از ملکیت بر مال و سایر اشیاء است و اگر انسان به سایر مملوکات خود سلطنت کامل دارد، به طریق اولی بر جان و نفس خود تسلط خواهد داشت؛ لذا حق دارد هرگونه تصرف مشروعی را در جسم انجام دهد و یا از تصرف دیگران در نفس خود جلوگیری کند. هرچند سند این دو روایت مرسل است، اما شهرت روایی و فتوایی آن جابر ضعف سند آن است (علامه حلی، ۱۳۷۳، ج ۱۰: ۲۴۷؛ محقق حلی، ۱۴۱۳ق، ۳۰۶؛ طوسی، ۱۳۸۷ق، ج ۳: ۲۷۲). البته تسلط بر نفس و یا بر اموال، محدود به قیود فقهی بوده و به معنای خروج از قلمروی احکام شرعی نیست و به واسطه این قاعده نمی‌توان خود را به هلاکت انداخت؛ لذا قاعده سلطنت حقی برای ارتکاب فعل حرام برای انسان ایجاد نمی‌کند.^۵ علاوه بر مستندات فوق، در کتاب و سنت شواهد دیگری بر تأیید این قاعده وجود دارد که از آن جمله می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

^۴ به عنوان نمونه؛ حکیم، مستمسک العروه الوثقی، ج ۱۳، ص ۳۸۴؛ اراکی، کتاب نکاح، ص ۴۹؛ همو، رسالتان فی الارث و نفقه

الزوجه، ج ۱، ص ۸۴

^۵ ر. ک: الی، ج ۳، ص: ۸۷ «ان عموم الناس مسلطون علی اموالهم انما یدل علی تسلط من الناس علی اموالهم لاعلی احکامهم فمقتضاه امضا الشارع لباحه المالك کل تصرف جائز شرعاً. برای دیدن نظر مخالف ر. ک: اصفهانی، حاشیه کتاب الی، ج ۱، ص

۱۰۹ و ۱۷۳)

۱. از جمله آیاتی که بر اثبات قاعده سلطنت برشمرده شده، آیه ۱۱۱ سوره توبه است «إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةَ»؛ همانا خدا جان و مال اهل ایمان را به بهای بهشت خریداری کرده است. بدین شرح که اگر انسان بر نفس خودش تسلطی نداشته باشد، چگونه می‌تواند آن را به خدا بفروشد. بنابراین فروش، لازمه سلطنت انسان بر نقل و از مصادیق قاعده سلطنت است (مصطفوی، ۱۳۶۸: ۵۹).

۲. از دیگر آیات مورد استناد برای قاعده سلطنت؛ آیه ۶ سوره احزاب است «التَّيْبِيُّ أَوْلَىٰ بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ»؛ پیامبر، نسبت به مؤمنان از خودشان اولی و سزاوارتر است. با توجه به مفاد این آیه مومنان بر خویشتن ولایت دارند، هر چند ولایت پیامبر (ص) بر آنها قوی تر است. بنابر این آیه به دلالت التزامی ولایت شرعی مردم بر خودشان را اجمالاً ثابت می‌کند. زیرا ولایت و حق تصرف مؤمنان نسبت به جان و مال خود، مفروض تلقی شده است و ولایت پیامبر اکرم بر همه مؤمنان مقدم داشته شده است.

۳. در روایات دیگر وارد شده که: عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: إِنَّ اللَّهَ قَوَّضَ إِلَى الْمُؤْمِنِ الْأُمُورَ كُلَّهَا... (طبرسی ۱۳۷۲، ج ۱: ۱۷۹)؛ خداوند همه امور مؤمن را به خود او واگذار کرده است. مفهوم این روایت این است که خداوند برای مومن حقی را اعتبار کرده و باید رضایت وی در نظر گرفته شود. از این رو هرگونه تصرفی در نفس انسان بدون اجازه وی، مصداق ظلم بوده و حرام است (مؤمن، ۱۴۱۵: ۱۶۴-۱۶۳).

در بحث حق تصویر بیمار نیز که پیرامون محورهای اذن و اجازه تصویر برداری، نگهداری و انتشار تصویر او است، بدون تردید، همان‌طور که شرع اختیار نفس را به خود انسان وانهاد، تصمیم‌گیری درباره امور مرتبط با نفس، از جمله تصویر برداری از اعضای نفس نیز به اشخاص واگذار شده و افراد بر این حوزه تسلط دارند. لذا امتناع از این کار به معنی عدم سلطه انسان بر نفس بوده و با قاعده «الناس مسلطون علی انفسهم» منافات دارد. از این رو هر کس در باره تصویر برداری از خود و انتشار آن دارای حق بوده و بدون اذن و رضایتش، نمی‌توان تصویرش را در رسانه‌های جمعی منتشر کرد. باتوجه به توضیحات فوق قاعده سلطنت از دو بعد از حق تصویر بیمار حمایت می‌کند. اولاً هر فردی بر اساس این قاعده مالک هر گونه تصرف بر اموال و نفس خود بوده و از طرفی هیچ کس حق ندارد سلطه فرد را بر اموال و نفس خویش محدود کند. درواقع با استناد به این قاعده از دخالت‌های بیجا در امور دیگران جلوگیری می‌شود و خبرنگاران و دست اندرکاران رسانه‌های جمعی حق ندارند بدون اذن بیمار از او تصویر برداری و در رسانه‌های خود منتشر کنند.

البته این قاعده مطلق نبوده و در شرایطی که کسب اطلاع و انتشار اخبار به منظور افزایش آگاهی عمومی و حفظ مصالح جامعه ضرورت پیدا می‌کند، در این صورت در تعارض حق فرد با حقوق جمعی، حقوق اجتماعی مقدم می‌شود. به عبارت دیگر در تعارض قاعده تسلیط با منافع اجتماعی و متضرر

شدن جامعه به سبب عدم انتشار تصویر بیمار، که بر آمده از سلطه مالکانه فرد بر تصویر خویش است؛ قاعده لاضرر بر قاعده تسلیط حاکم می‌باشد (محقق داماد، ۱۴۰۶، ج ۲: ۱۳۰).

از طرف دیگر در صورتی که کسب اجازه از بیماران در تصویربرداری عمومی و انتشار آن در رسانه‌های جمعی موجب عسر و حرج و به مشقت افتادن دست اندرکاران حوزه رسانه شود، این قاعده نفی می‌شود؛ (نراقی، ۱۴۱۷: ۶۰) چراکه کسب اجازه از همه بیماران در تصاویر عمومی مرتبط با مراکز درمانی سخت و مشقت آور بوده و در این حالت عده‌ای از فقها قاعده سلطنت را در چنین شرایطی معتبر ندانسته‌اند (بجنوردی، ۱۴۰۱، ج ۱: ۳۷۱).

۲-۲. حفظ آبروی افراد

در منابع اسلامی علاوه بر بعد جسمانی، بعد روانی و روحی انسان نیز از کرامت و احترام برخوردار است. از این رو هرگونه آسیب به حقوق شخصیت انسان از جمله حق تمتع از زندگی خصوصی، عکس و تصویر ممنوع بوده و تعرض به این حیطة‌ها بر اساس نصوص شرعی حرام است. اهمیت حفظ کرامت و شخصیت معنوی اشخاص به حدی است که حضرت امام خمینی (ره) یکی از دلایل حرمت غیبت و بدگویی را «حفظ عرض مؤمن» مطرح می‌کند. (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۴۴۴) همچنانکه آیت الله ایروانی نیز یکی از ادله حرمت غیبت را، هتک عرض و شخصیت معنوی افراد بیان می‌کند (ایروانی، ۱۴۰۶، ج ۱: ۳۲). البته حرمت هتک عرض و آبروی اشخاص مبتنی بر این سخن رسول خدا است که فرمود: جان، مال و عرض شما مسلمانان بر هم دیگر حرام است.^۶ از طرفی، برخی از فقها برای اثبات وجوب حفظ اسرار، آبرو و حیثیت افراد از اصل عدم ولایت بهره جستند. با این استدلال که مطابق این اصل، هیچ کسی بر انسان دیگر ولایت و سلطه نداشته و حق ندارد در امور دیگران تصرف کند. نتیجه این اصل این است که حریم خصوصی دیگران قابل احترام بوده و کسی حق ندارد با زیر نظر گرفتن اشخاص و تجسس درباره آنها و افشای عیوب و اسرار آنان که نوعی تصرف در امور دیگران به شمار می‌آید مخالف این اصل رفتار کند (منتظری، ۱۴۱۱، ق، ج ۲: ۵۳۹). خصوصاً آنکه در تصویر برداری و انتشار تصویر بیمار در رسانه‌های جمعی در زمان و مکان‌هایی که بیمار در وضعیت و حالات نامناسب در بیمارستان قرار دارد و یا موضوع تصویربرداری به نوعی تعرض به تمامیت جسمانی بیمار است و یا شهرت بیمار به گونه‌ای است که با انتشار تصویرش اسرارش برملا خواهد شد، رعایت حق تصویر بیمار نقش بسزایی در حفظ یا هتک تمامیت معنوی او دارد. خصوصاً آنکه قربانی در اماکن بیمارستانی معمولاً در وضعیت مناسبی جسمی و ظاهری قرار ندارد و بعضاً انتشار تصاویر بیماران در رسانه‌های جمعی می‌تواند موجب تحقیر و یا استهزاء آنها شود. از طرفی ضرورت حفظ حیثیت و شخصیت اشخاص به حدی است که حتی افراد حق ندارند با تصویربرداری از خود در حالات نامناسب که آبرو و حیثیت خود را خدشه‌دار می‌کند، به شخصیت معنوی خود آسیب برسانند.

^۶ ر. ک. شیخ طوسی، الخلاف، ج ۵، ص ۹؛ علامه حلی، تذکره الفقهاء، ص ۳۷۴؛ شهید ثانی، مسالک الافهام، ج ۱۲، ص ۱۴۵

همچنانکه امام خمینی (ره) با اشاره به این موضوع اشخاص را از صدمه و لطمه زدن به آبرو و شخصیت معنویشان منع کرده است (امام خمینی، ۱۳۷۹: ۴۴۵). اهمیت عرض و آبروی مؤمن تا بدانجاست که در قضیه سمره بن جندب، رسول خدا حفظ عرض و حریم خصوصی صاحبخانه و جلوگیری از هتک قلمروی زندگی خصوصی او دستور به کندن درخت خرماي او داد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵: ۲۹۲).

۲-۳. حفظ اسرار و رازداری

با توجه به توصیه‌ها و آموزه‌های اخلاقی و فقهی؛ اشخاص در رعایت موضوع حفظ اسرار و رازداری موظف به رعایت دو چیز هستند: اولاً حق ندارند اسرار مربوط به خود را آشکار کنند. ثانیاً در مواجهه با رازهای دیگران نیز مسئول بوده و حق ندارند اسرار دیگران را فاش کنند. لذا در متون روایی گاهی ائمه معصومین به اشخاص توصیه می‌کردند که سر خود را از دیگران محافظت کنند «قال علی (ع): من کتم سرّه کانت الخیره بیده» (نهج البلاغه، حکمت ۶۲) کسی که اسرار خود را حفظ می‌کند سررشته امور را به دست داشته و قدرت ابتکار عمل دارد. این روایت گرچه در ظاهر به پنهان کردن راز از سوی اشخاص توصیه کرده است اما به این موضوع نیز اشاره می‌کند که افراد نسبت به اطلاعات خود قدرت تصمیم‌گیری و انتخاب دارند و این به معنای پذیرش قلمروی اختصاص اطلاعات افراد است. از طرفی با توجه به متون روایی، گاهی رازداری در مواجهه با دیگران بوده و اشخاص با رعایت حریم خصوصی دیگران، حق ندارند اسرار آنها را افشاء کنند. تا آنجا که در برخی از روایات، افشای سر دیگران به خیانت تعبیر شده است. در روایتی از پیامبر آمده «یا اباذر، المجالس بالامانه و افشاء سرّ اخیك خیانه فاجتنب ذلک» (نوری الطبرسی، ۱۴۰۹ق، ج ۸: ۳۹۹). «ای ابوذر، مجالس‌ها امانت‌اند و فاش کردن راز برادرت خیانت است. از آن کار خودداری کن»؛ لذا به استناد این نصوص، اسرار دیگران همچون امانتی در دست دیگران هستند و افراد حق ندارد آن را در اختیار دیگران قرار دهند. در روایت دیگر از پیامبر (ص) که در منابع شیعه و سنی به آن اشاره شده^۷ حضرت می‌فرمایند: «المجالس بالأمانة، إلا ثلاثة مجالس: مجلس سفک فیه دم حرام، و مجلس استحلّ فیه فرج حرام، و مجلس استحلّ فیه مال حرام بغير حقّه؛ مجلس‌ها امانت‌اند؛ جز سه مجلس: مجلسی که در آن خون به حرام ریخته می‌شود، مجلسی که ناموسی حلال شمرده می‌شود و مجلسی که مال حرامی به ناحق خورده می‌شود.» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۴۸۳). البته برخی از علماء و محدثان در مفهوم‌شناسی این روایت مطرح کردند که نقل مطالب و یا رفتارهای انجام شده در یک جلسه با دو قید اشکال ندارد: اول اینکه آن مطالب پسندیده باشند و دوم اینکه با اجازه اشخاص باشد (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۱۳: ۱۶). بر این اساس اگر بیمار در حالتی ناخوشایند و در وضعیت نامناسب جسمی و ظاهری قرار داشته

^۷ أمالی الطوسی، ص ۵۳، مسند احمد، ج ۳، ص ۳۴۲، سنن ابی داود، ج ۲، ص ۴۴۹، السنن الکبری، ج ۱، ص ۲۴۷؛ شعب الایمان، ج ۷، ص ۵۲۱؛ الاستذکار، ج ۸، ص ۵۶۳؛ معدن الجواهر، ص ۳۳.

باشد و رضایتی بر گرفتن تصویر و انتشار آن در رسانه‌های جمعی ندارد مبتنی بر این نصوص، اصحاب رسانه حق تصویربرداری و انتشار آن در رسانه‌های جمعی را ندارند. خصوصاً آنکه بر اساس مواد ۷۶، ۸۷ و ۸۸ راهنمای عمومی اخلاق حرفه‌ای شاغلین حرف پزشکی، اطلاعات مرتبط با بیمار از جمله هویت او جزء حریم خصوصی و محرمانگی بیمار شمرده شده و انتشار تصویرش منتج به شناسایی هویت او می‌شود. نکته البته برخی از فقهاء التزام به رازداری را اعم از هر گونه اطلاعات مثبت و یا منفی در مورد دیگران دانسته‌اند (نراقی، ۱۳۷۶، ج ۲: ۲۷۲). بنابراین بر اساس این نظر، کسی که نمی‌خواهد حضورش در بیمارستان و یا بیماری اش برای دیگران آشکار شود برای او این موضوع سرّ تلقی می‌شود، هرچند این موضوع عیب او نیست.

۲-۴. ممنوعیت تجسس

از جمله دلایل ممنوعیت تجسس در نصوص دینی آیه ۱۲ سوره حجرات است که می‌فرماید «یا ایها الذین ءامنوا اجتنبوا كثيرا من الظن ان بعض الظن اثم و لاتجسسوا و لایغتب بعضکم بعضا» (حجرات: ۱۲). «ای اهل ایمان، از بسیار پندارها در حق یکدیگر اجتناب کنید که برخی ظن و پندارها معصیت است و نیز هرگز (از حال درونی هم) تجسس نکنید و غیبت یکدیگر روا مدارید» براساس منابع لغوی^۸، تجسس معنای عامی داشته و شامل همه اموری که دیگران پنهان داشته‌اند، اعم از کار خوب یا بد، می‌شود. لذا با توجه به معنای عام واژه تجسس اولاً اشخاص حق تجسس در امور جسمی و روانی دیگران را ندارند. مانند اینکه شخص بیمار از تصویربرداری از خود جلوگیری کند و اجازه عکس و فیلم گرفتن را به دیگران ندهد و ثانیاً افراد حق دارند امور و اطلاعات مرتبط به خود را طوری کنترل و مدیریت کنند که از تعرض دیگران مصون بمانند.

البته روایات متعددی نیز در موضوع ممنوعیت تجسس در متون روایی وارد شده‌است که از آن جمله می‌توان به این روایات اشاره کرد «لاتبحثوا عن عورات المسلمین و معایبهم» و «لاتتبعوا عورات المسلمین» و «لاتتبعوا عیوب المسلمین» (ألوسی، ۱۴۱۵ق، ج ۱۳: ۳۰۸؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۹: ۲۰۵ و طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۸: ۳۲۳) و موارد مشابه که در کتب روایی وجود دارد و مسلمانان را از پیگیری لغزش دیگران باز می‌دارد^۹. چنانچه ملاحظه می‌شود در روایات مذکور تأکید بر ممنوعیت تجسس از عیوب و لغزش‌های دیگران می‌باشد. به نحوی که برخی به استناد همین روایات ممنوعیت تجسس را محدود به عیوب و لغزش‌های مؤمنان معنا کرده‌اند (طوسی، ۱۴۰۵ ق، ج ۹: ۳۵۰). علامه طباطبایی نیز تجسس را به جستجو کردن در موارد شر و بدی معنا کرده‌است (طباطبایی،

^۸ المصباح المنیر: «حسب الاخبار و تجسسها، تتبعها و منه الجاسوس لانه یتتبع الاخبار و یفحص عن بواطن الامور» (فیومی، ۱۴۰۵ ق: ۱۲۵)، معجم مقاییس اللغة: «تعرف الشيء بمس لطیف» (ابن فارس، ۱۴۰۴، ج ۱: ۴۱۴)؛ الصحاح: «تجسس الاخبار ای تفحصت عنها و منه الجاسوس» (جوهری، ۱۴۱۰، ج ۲: ۹۱۳)

^۹ ر. ک: فیض کاشانی، الوافی، ج ۵، ص: ۱۹۷ «باب طلب عورات المؤمن و عوارته و تعیده»: حر عاملی، وسائل الشیعه، ج ۱۲، ص: ۲۷۴ «باب تحریم احصاء عورات المؤمن و عوارته لاجل تعیره بهاء».

۱۴۱۷ق، ج ۱۸: ۳۲۳). اما با توجه به اطلاق آیه و معنای لغوی تجسس، به نظر می‌رسد استدلال به ممنوعیت تجسس به عیوب و لغزش‌های دیگران در روایت مذکور صحیح نبوده و این روایات مصداق رایج تجسس را که عموماً در عیوب دیگران صورت می‌پذیرد نهی کرده‌اند. از طرفی کثرت مصداق نمی‌تواند، مفهوم کلمه ای را محدود و تضییق کند.

۲-۵. دلیل عقلی ناظر بر حق تصویر بیمار

عقل به‌عنوان یکی از ادله چهارگانه معتبر فقهی در کنار کتاب، سنت و اجماع از جایگاه مهمی در استنباط حکم شرعی در فقه شیعه برخوردار است. از جمله موضوعاتی که عقل بطور مستقل مصلحت و مفسده آن را درک می‌کند، مسائل پیرامون حریم خصوصی است؛ تا آنجا که برخی از فقهاء در کنار دلیل نقلی، وجوب حفظ آبرو و اسرار مسلمانان را با دلیل عقلی اثبات کرده‌اند (منتظری، ۱۳۷۱، ج ۴: ۲۸۳) از این رو می‌توان گفت مبانی حق تصویر بیمار هم به دلیل عقلی قابل اثبات است که در مباحث فوق به آن اشاره شد و هم با توجه به پذیرش عقلی و ضرورت حفظ و تنظیم روابط اجتماعی حق تصویر بیمار که ذیل حریم خصوصی قرار می‌گیرد، عدم رعایتش جدای از ظلم به قربانی، موجب اختلال و هرج و مرج در روابط اجتماعی می‌شود. حال با توجه به این مقدمه می‌توان دلیل عقلی حق تصویر بیمار را در موارد ذیل دسته‌بندی کرد:

۲-۵-۱. صدق عنوان ظلم

بنابر تعریف مشهور ظلم به معنای «وضع شیء در غیر موضع خود» می‌باشد (غفرانی، شیرازی، ۱۴۱۱: ۳۱۱). از طرفی ظلم کردن یکی از مصادیقی است که عقل مستقلاً آن را درک کرده و انجام‌دهنده آن را مذمت می‌کند. ظالم در نزد عقل مذموم بوده و مستحق مجازات است. بر این اساس فقهاء مبتنی بر ظلم در موضوعی، به حرمت و جبران حاصل از این ظلم فتوا دادند (طوسی، ۱۴۰۵، ج ۸: ۱۱۰). نقض حریم خصوصی بیمار بوسیله تصویر برداری و انتشارش در رسانه‌های گروهی که بعضاً در موقعیت نامناسب ظاهری، جسمی و روحی قرار دارد، آن هم بدون اذن و اجازه او به حکم عقل از مصادیق ظلم بوده، و حکم به عدم جواز آن خواهد شد. بنابراین فردی که به هر طریق ممکن بدون اذن بیمار از حریم خصوصی او تصویر برداری می‌کند، به حکم عقل ظالم بوده و مستحق مذمت و عقاب خواهد بود. این دلیل عقلی از جمله ادله مستقل عقلی می‌باشد. رسانه‌های جمعی و گروهی نیز اگر از هر طریقی اعم از تصویر برداری عمومی و یا بوسیله تصویر برداری پنهانی به تجسس، افشا و انتشار اسرار بیمار نمایند و به حریم خصوصی آنها تعرض کنند، مرتکب ظلمی شده‌اند که هر عقل سلیمی آن را تقبیح می‌کند.

حال اگر نقض حق تصویر بیمار با انگیزه‌های خیرخواهانه صورت پذیرد، باز هم عنوان ظلم بر این رفتار مصداق پیدا می‌کند؟ یا خیر؟ در پاسخ باید گفت با توجه به اینکه دلیل عقلی، دلیل لَبّی بوده و به اندازه قدرمتیقن قابلیت تمسک دارد، لذا صدق عنوان ظلم با نیت سوء و اغراض غیر شرعی و عقلی

در دایره حکم ظلم قرار می‌گیرد و در صورتی که تصویر بیمار با اجازه او و در صورت صحت قصد و نیت منتشر شود مصداق ظلم نخواهد بود.

۲-۵-۲. اصل عدم ولایت

بر اساس اصل عدم ولایت، اصل اولی در اعمال ولایت و سلطه به دیگران عدم بوده و جز خداوند احدی حق تسلط و دخالت در امور دیگران را ندارد. چراکه اشخاص به حسب خلقت مسلط بر خویش هستند. نتیجه این اصل در عمل آن است که افراد در روابط اجتماعی و در برخورد با دیگران با محدودیت و تضییق در اعمال سلطه مواجه هستند. به همین سبب هر رفتاری که به نوعی اصل عدم ولایت را نقض و زمینه اجازه تسلط بر دیگران را بدهد نیاز به دلیل دارد. دامنه اثر اصل عدم ولایت همچنین، شامل موارد مشکوک از نظر حکمی و هم در برگیرنده موارد مشکوک از نظر موضوعی می‌شود. البته اصل عدم ولایت، یک اصل مستقل نبوده و از موارد جریان اصل استصحاب برشمرده می‌شود. با این توضیح که ولایت از امور جعل شده می‌باشد و چون جعل ولایت نسبت به اشخاص، مسبوق به عدم است، بنابراین به اقتضای اصل استصحاب، حکم به عدم ولایت می‌شود، مگر آن که ولایت برای شخص خاصی به اثبات برسد (تبریزی، ۱۳۹۹، ج ۳: ۱۹).

از طرفی با توجه به اینکه تصویر برداری از بیماران و انتشار آن در رسانه‌های جمعی بدون اذن و اجازه آنها به نوعی تعدی و ورود به حریم خصوصی آنها به حساب می‌آید و به نوعی اعمال ولایت در شؤون و امور آنها بوده و اصل مقتضای عدم آن است. لذا به مقتضای این اصل اولیه عقلایی هیچ کس مجوز نقض حق تصویر بیمار را ندارد مگر اینکه دلیلی بر خروج آن مصداق از مقتضای اصل داشته باشد. از طرفی با توجه به این اصل، رسانه‌ها نیز باید بدانند قیّم مخاطبین خود نیستند و هیچگونه حق ولایت و اعمال آن بر عموم مردم را ندارند. لذا رسانه‌ها نیز نه می‌توانند و نباید به بهانه حق ولایت با نقض حق تصویر بیماران وارد حریم خصوصی آنها شده و آن گونه که بسیاری رسانه‌های جهان عمل می‌کنند به انتشار بدون اذن تصویر اشخاص بپردازند.

۲-۵-۳. لزوم حفظ نظام

عقل انسان برای ایجاد نظم در جامعه و جلوگیری از هرگونه هرج و مرج و ناامنی، با اختلال در اجتماع مخالف بوده و از هر رفتاری که نظم اجتماعی را به هم بزند و موجب فساد در جامعه شود آن را تقبیح می‌کند. یکی از اموری که نقض آن موجب برهم خوردن نظام و ایجاد هرج و مرج در جامعه می‌شود، ورود به حریم خصوصی بیماران با نقض حق تصویر آنهاست. خصوصاً آنکه بعضاً نقض حریم شخصی و خصوصی بیماران بوسیله تصویر برداری و انتشار تصویر، بدون اذن و اجازه ایشان بوده و یا در بعضی از موارد این تصویر برداری بصورت پنهانی و با تجسس در احوال بیمار همراه می‌باشد که نتیجه آن از بین رفتن حریم خصوصی، حق خلوت بیمار و موجب اختلال در نظام می‌شود. بنابراین از آنجا که عدم جواز نقض حریم مادی و معنوی اشخاص مقدمه‌ای برای حفظ نظام است، عقل حکم به وجوب این

مقدمه در همه شؤون و مصادیق آن می‌نماید و بر این اساس حتی بین این وجوب عقلی با حکم شارع مقدّس نیز تلازم وجود دارد. اگرچه پشتیبان اصلی وجوب حفظ نظام حکم عقل است، اما شارع مقدّس نیز آن را تأیید کرده‌است. از طرفی اگر همه اشخاص بدون هیچ منعی، قادر باشند بدون اذن بیمار با نقض حریم خصوصی بیمار، از او تصویر برداری و در رسانه‌های جمعی منتشر کنند و به این وسیله حق خلوت او را به مخاطره بیاندازند با یک وضعیت غیر قابل تحملی مواجه خواهیم شد که پیامدی جز اختلال نظام در روابط اجتماعی نخواهد داشت. خصوصاً آنکه بعضاً با هتک حریم خصوصی دیگران بوسیله نقض حق تصویر آنها اغراض شارع و مقاصد شریعت به خطر می‌افتد.

۲-۶. سیره و بنای عقلا

سیره به معنای روش، طریقه، هیئت، حالت، عرف و عادت است. به عبارت دیگر، یعنی چیزی که برخاسته از فطرت و عقل سلیم بوده و در میان مردم رواج پیدا کرده و مورد قبول عموم مردم قرار گرفته‌است (ملکی اصفهانی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۴۹). سیره عقلا هم که از آن به بنای عقلا نیز تعبیر می‌شود نیز به معنای روش و سلوک عملی خردمندان بر انجام‌دادن یا ترک کاری بدون دخالت و تأثیر عوامل زمانی، مکانی، نژادی، دینی و گروهی است (ولایی، ۱۳۹۴: ۲۴۳). از طرفی همان‌طور که فقها در مسائل مختلف فقهی به بنای عقلاء تمسک کرده و هر جا که مسئله‌ای خلاف آن باشد، آن را نفی می‌کنند (نائینی، ۱۴۱۳ق: ۶). در مورد احوال افراد نیز، بنای عقلای عالم عدم ورود به حیطة شخصی افراد خصوصاً ورود بدون اذن در اماکنی است که حساسیت آن به سبب موقعیت خاص اشخاص مثل بیماری بالا بوده؛ و نقض این حریم می‌تواند آثار زیانبار روحی و روانی برای قربانی داشته باشد؛ لذا نقض این حریم از منظر عقلا، غایت و نهایت بیخردی است و از آنجا که از سوی شارع نه تنها این سیره رد نشده بلکه حتی امضاء هم شده، حجیت آن تمام است. بنابراین با اندکی تأمل معلوم می‌شود، در سیره مسلمانان تصرف در حوزه حیثیات معنوی اشخاص مربوط به حریم خصوصی از جمله حق تصویر آنها معمول نبوده، بلکه می‌توان ادعا کرد بنای عقلا بر صیانت از حق تصویر بیمار برقرار بوده‌است. البته عده‌ای از علمای اصول درباره‌ی حدود و دامنه‌ی دلالت بنای عقلا معتقدند بنای عقلاء تنها دال بر مشروعیت و جواز فعل است و نمی‌توان از آن استفاده وجوب و حرمت و حتی استحباب و کراهت نمود. البته به گفته‌ی مرحوم مظفر در برخی موارد، لازمه‌ی مشروعیت عمل، وجوب آن است (مظفر، ۱۴۰۳ق، ج ۲: ۱۵۸). شهید صدر نیز معتقد است به وسیله بنای عقلاء هم حکم وضعی و هم حکم تکلیفی را می‌توان اثبات نمود (صدر، ۱۴۰۰ق، ج ۱: ۱۶۱، ۱۸۴). نکته بعدی محدود سیره‌های عقلاء است. بر اساس نظر برخی از فقهاء سیره عقلاء فقط محدود به زمان شارع نیست، زیرا در برخی موارد، بنای عقلا بیانگر موضوعات احکام در آن دسته از احکام شرعی است که موضوع آنها بر عرف متکی باشد. در این موارد، باید به بنای عقلایی و عرفی زمان اثبات حکم رجوع

کرد، نه زمان تشریح حکم همچنانکه برای پی بردن به مُفاد الفاظ عقود، لازم است که به معانی عرفی زمان عقد دست‌یافت (هاشمی، ۱۴۱۷ق، ج ۴: ۲۳۵).

نتایج

در نظام حقوقی ایران باتوجه به مواد ۷۶، ۸۷ و ۸۸ راهنمای عمومی اخلاق حرفه‌ای شاغلین جِزَف پزشکی، هرگونه اطلاعات مربوط به بیماران از جمله عکس‌برداری و فیلم‌برداری از بیمار و انتشار آن در سطح عمومی منوط به اجازه بیمار شده و نقض حق تصویر بیمار مخالف قانون، حقوق بیمار و اخلاق پزشکی بوده و رسانه ملی به عنوان رسانه ای ارزش مدار، متعهد به رعایت این حق است. اما در مقام عمل همان‌طور که در گام اول این پژوهش ملاحظه شد از ۸۱ گزارش خبری مرتبط با بیماران که در ۶ ماهه اول سال ۱۴۰۲ از شبکه خبر منتشر شده، حق تصویر بیماران در این گزارش‌ها رعایت نشده‌است. از طرفی باتوجه به نقض حق تصویر بیماران در گزارش‌های خبری شبکه خبر، اولاً این اقدام رسانه ملی مخالف صریح رسالت متعهدانه در قبال عرضه اطلاعات و اخبار راجع به مسائل مرتبط با بیماران با توجه به اصل ۱۷۵ قانون اساسی است؛ ثانیاً پخش تصاویر بیماران که بدون اذن بیمار در رسانه‌های جمعی منتشر می‌شود، معمولاً توسط خبرنگاران و به مناسبت شغلی انجام می‌گیرد، اگر بدون اذن بیمار باشد این انتشار هويت افراد جزء اسرار او بوده و بر اساس ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ و بر اساس ماده ۱۰۴ قانون کاهش مجازات حبس تعزیری مصوب ۱۳۹۹ و تبصره آن، این افراد به جرم افشای اسرار حرفه ای، تا شش ماه حبس و یا به یک میلیون و پانصد هزار تا شش میلیون ریال جزای نقدی محکوم شوند. البته بر اساس ماده ۶۴۸ قانون مجازات اسلامی، صرف عکس گرفتن و تصویر برداری از بیماران، در قانون مجازات اسلامی، جرم دانسته نشده و فقط انتشار آن به نوعی که مصداق افشای اطلاعات شخصی و نقض حریم خصوصی بیماران، تلقی شود، جرم انگاری شده‌است. از طرفی با توجه به ادله شرعی بدست آمده از منابع فقهی، تصویربرداری و انتشار تصویر بیمار بر اساس قاعده سلطنت، حفظ آبرو و حیثیت افراد، ممنوعیت تجسس، التزام به رازداری و همچنین دلایل لَبّی و عقلی حفظ نظام، اصل عدم ولایت، صدق عنوان ظلم و سیره عقلائیّه ممنوع بوده و رسانه ملی برای انتشار تصاویر بیمار می‌بایستی اذن و اجازه بیمار را بگیرد.

منابع

- قرآن مجید (۱۳۷۳). ترجمه ناصر مکارم شیرازی. قم: دفتر مطالعات تاریخ و معارف اسلامی.
- آلوسی، سید محمود (۱۴۱۵ق). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم. چاپ اول. بیروت: دار الکتب العلمیه
- ابطحی، فاطمه؛ کوشا، ابوطالب؛ منتظر قائم، مهدی و میرشکاری، عباس (۱۴۰۱). حریم خصوصی در اماکن عمومی با تکیه بر حق تصویر برداری. مجله حقوق تطبیقی، ۱۳(۱): ص ۱-۲۲.
- اشتهاردی، علی پناه (۱۴۱۳ق). تقریرات ثلاث. چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- ایروانی، میرزا علی (۱۴۰۶ق). حاشیه المکاسب. چاپ اول. تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- بجنوردی، سید محمد بن حسن موسوی (۱۴۰۱ق). قواعد فقهیه. چاپ چهارم. تهران: انتشارات مؤسسه عروج.
- تبریزی، جواد (۱۳۹۹ق). ارشاد الطالب الی تعلیق المکاسب. چاپ اول. قم: انتشارات مطبوعه مهر.
- صدر، محمدباقر (۱۴۰۰ق). دروس فی علم الأصول؛ حلقه اولی. چاپ سوم. قم: انتشارات مجمع الفکر الاسلامی.
- طباطبایی محمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ هفتم. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). مجمع البیان فی تفسیر القرآن. چاپ سوم. تهران: ناصر خسرو.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۸۷). المبسوط فی فقه الامامیه. چاپ دوم. تهران: کتابفروشی مرتضوی.
- _____ (۱۴۰۵ق). النهایه، چاپ اول. بیروت: انتشارات دارالاندلس.
- علامه حلی، حسن بن یوسف (۱۳۷۳). تذکره الفقهاء. چاپ اول. قم: موسسه آل البيت لاحیاء التراث.
- علی دوست، ابوالقاسم و ابراهیمی راد، محمد (۱۳۸۹). بررسی قاعده تسلط و گستره آن. فصلنامه حقوق اسلامی، ۷ (۲۴)، ۷-۳۲.
- غفرانی، محمد، شیرازی، مرتضی (۱۴۱۱ق). فرهنگ اصطلاحات روز، چاپ اول. بیروت: مکتبه لبنان ناشرون.
- فلاحی، رضا (۱۳۹۷)، حق بر تصویر. پایان نامه کارشناسی ارشد. به راهنمایی عباس میرشکاری: تهران. دانشگاه علوم قضایی، دانشکده حقوق قضایی.

کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الاصول من الکافی. چاپ اول. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
مجلسی، محمد باقر (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. چاپ دوم. بیروت: انتشارات مؤسسه الوفاء.
محقق حلی، جعفر بن حسن (۱۴۱۳ق). الرسائل التسع. چاپ اول. قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت
الله مرعشی نجفی.

محقق داماد، سیدمصطفی (۱۴۰۶ق)، قواعد فقه، چاپ دوازدهم. تهران: مرکز نشر علوم اسلامی.
محمدی، حمیدرضا و ناصری مقدم، حسین (۱۴۰۱). بررسی حق تصویر بیماران در حقوق موضوعه
ایران و میزان رعایت آن در انتشار تصاویر بیماران کووید-۱۹ در اخبار رسانه ملی. مجله حقوق
پزشکی، ۱۶(۵۷): ص ۵۸۵-۵۷۰

مصطفوی، محمدکاظم (۱۳۶۸). القواعد مائه قاعده فقهیه معنی و مدرکاً و مورداً. چاپ اول. قم:
جامعه مدرسین.

مظفر، محمدرضا (۱۴۰۳ق). اصول الفقه. چاپ چهارم. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۰). پیام قرآن. چاپ اول. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
ملکی اصفهانی، مجتبی (۱۳۷۲). فرهنگ اصطلاحات اصول. چاپ اول. قم: مرکز بین المللی ترجمه
و نشر المصطفی (ص).

منتظری، حسینعلی (۱۴۱۱ق). دراسات فی ولایه الفقیه و فقه الدوله الاسلامیه. چاپ اول. قم:
دارالفکر.

_____ (۱۳۷۱). مبانی فقهی حکومت اسلامی. چاپ اول. تهران: نشر فکر.
موسوی خمینی، سید روح الله (۱۳۷۹). کتاب البیع. چاپ اول. تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام
خمینی.

_____ (۱۳۸۱ق). المکاسب المحرمه. چاپ اول. قم: مطبعه مهر.
مؤمن قمی، محمد (۱۴۱۵ق). کلمات سدیده فی مسائل جدیده. چاپ اول. تهران: موسسه نشر
اسلامی.

میرشکاری، عباس (۱۳۹۷). استثنای حق تصویر. فصلنامه مطالعات حقوق تطبیقی، ۹ (۱): ص
۴۷۲-۴۵۱

_____ (۱۳۹۷). حق تصویر. فصلنامه حقوق خصوصی، ۱۵(۱): ص ۱۴۹-۱۷۴

نائینی، میرزا محمد حسین (١٤١٣ق). تنبیه الامه و تنزیه المله، چاپ دوم. قم: انتشارات دفتر تبلیغات اسلامی.

نراقی، محمد مهدی (١٣٧٤). جامع السعادات. چاپ اول. قم: اسماعیلیان.

نراقی، احمد بن محمد مهدی (١٤١٧ق)، عوائد الایام فی بیان قواعد الأحکام. چاپ اول. قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم.

نوری الطبرسی، میرزا حسین (١٤٠٩ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. چاپ اول. بیروت: مؤسسه آل البيت لإحياء التراث.

ولایی، عیسی (١٣٩٤). فرهنگ تشریحی اصطلاحات اصول. چاپ اول. تهران: نشر نی.

هاشمی، محمود (١٤١٧ق). بحوث فی علم الاصول. چاپ دوم. قم: مرکز الغدير للدراسات الإسلامية.